

Список використаної літератури

1. Bibliografia literatury polskiej. Nowy korbut. Halina Gacowa. Juliusz Słowacki. Wrocław, Warszawa, Kraków. Zakład narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo MM. 2000.
2. Słowacki J. Dzieła wszystkie, t. 1–17, red. J. Kleiner i (od t. 12) W. Floryan, Wrocław 1952–75
3. Słowacki Juliusz Dzieła t.1-14 Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1959r.
4. Troszyński M. Poetycka puenta i... całkiem prozaiczny epilog (albumowego wiersza Juliusza Słowackiego). Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne oświęcone historii i krytyce literatury polskiej 90/4, 5-48. 1999.
5. Сеніна Т. Юліуш Словацький у колі українських перекладачів. Доба «національного» та «розстріляного» відродження – кін.ХІХ – 20-30 роки ХХ ст. <http://mjsk.te.ua/uk/slovatskij-v-ukrayini/doslidzhennja-statti/85-yliush-slovackui-u-koli-ukrainskuh>
6. Сеніна Т. Юліуш Словацький у колі українських перекладачів. Юліуш Словацький в українських перекладах: Вибрані твори. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2019. 552 с. С.12-35.
7. Сеніна Т. Юліуш Словацький у перекладах Олени Пчілки. <http://mjsk.te.ua/uk/dijalnist/naukova-dijalnist/464>
8. Словацький Ю. Вибрані твори в двох томах. Київ: Державне видавництво художньої літератури. 1959. Передмова Р. Вервеса; переклад з польської за ред. М. Рильського.
9. Словацький Ю. Зібрання творів: У 2-т. /Ю.Словацький; упоряд., вступ.ст., аг.ред. Р.Лубківського. Львів: Світ, 2011. Т.1: поезії, поеми, листи до матері, маловідомі переклади творів Ю.Словацького.480 с.
- 10.Юліуш Словацький в українських перекладах: Вибрані твори. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2019. 552 с.
- 11.Юліуш Словацький на польському освітньому сайті Wolne lektury: <https://wolnelektury.pl/katalog/autor/juliusz-slowacki/>
- 12.Юліуш Словацький. Пам'ять у барвах слова. Тернопіль, 2003.

Марія Брацка,
доктор філологічних наук,
професор кафедри полоністики,
Навчально-науковий інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОСТОРОВА МНЕМОТОПКА УКРАЇНИ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО

Мнемонічну топіку України у творчості автора «Беньовського» авторка цих слів уже частково досліджувала [5]. Тут варто зосередитися на просторових мнемотопсах, зокрема у ранній творчості Ю. Словацького, адже вони дають можливість виявити й описати сприйняття навколишнього простору, в якому народився і виховувався молодий поет. Такий ракурс вивчення поезії міститься в рамках спільної проблематики гуманістичної географії та студій пам'яті, а саме в контексті впливу простору на пам'ять особистості та пам'ять людини в просторі. Варто також відзначити, що немає потреби уточнювати розуміння слова «Україна» у творчості Словацького, адже цей аспект опрацював Є. Нахлік [8]. Варто підкреслити, що для Словацького (як і для багатьох інших польських романтиків) простір українських земель є конкретним, «відчутним», у якому автор весь час перебуває або перебував у певний час. Більше того, скористаємося тут висновками Е. Рибіцької, він соціокультурно обумовлений та переживається індивідуальними та колективними суб'єктами, а водночас обумовлює та формує культуру, суспільство, особистість. Здається, Україна Словацького є чудовим прикладом несуттєвої опозиції часу та простору, де відбувається хронотопна інтерференція, що, як пише згадана дослідниця, передбачає просторизацію історії [9, с. 306-307]. У творах на українську тематику парадигма простору є не менш важливою, а часом навіть важливішою за парадигму історії, і саме вона буде сутнісні домінанти дискурсу пам'яті. Гадаємо, досвід українського простору для всіх польських романтиків, у різний спосіб пов'язаних із ним, стає поштовхом до карбування пам'яті про локальну історію, конфлікти, традиції тощо, висвітлення індивідуальної й колективної правди, актуалізації місцевих міфів, символів та аксіологічних переконань.

У випадку Словацького втілюється постулат Гастона Башляра про вплив географії / простору на формування уяви людини [3, с. 357-380], зокрема поета і талановитого художника. Ще раз варто наголосити, що твори Словацького на

українську чи українсько-польську тематику слабо співвідносяться з історією, тобто історія тут не найголовніша (навіть у «Срібному сні Саломеї», де історична тема відіграє важливу роль, проте найголовніше – це конфлікт, що веде до вдосконалення Духа [7, с. 372]). Історичні джерела меншою мірою впливають на уяву поета, ніж, наприклад, опис України французьким інженером Гійомом Бопланом і, безперечно, карти, вміщені у книжці француза. Навряд чи Словацький глибоко пізнав історію України, хоча знав фольклористичні твори З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, В. Залеського, Ж. Паулі, творчість представників «української школи» (деякими з них захоплювався, а з інших глузував), але, без сумніву, здобув досвід перебування в українському географічному просторі, побувавши на Волині, Поділлі, в Умані та Одесі [8, с. 95]. У пам'яті Словацького закріпилися географічні реалії – побачені самостійно або зачерпнуті з вищезгаданих географічних та етнографічних праць – Запоріжжя, яри, ліси, тварини, птахи та рослинність України, що становлять важливе тло ранньої поезії та поеми «Змій». С. Рихлик навіть склав своєрідний словник української тематики, де переважають географічні, просторові та флористичні поняття [2]. Саме тому просторові метафори – як, наприклад, у відомому фрагменті з «Беньовського»: «*Boże, kto siebie kto Ciebie nie czuł w Ukrainy Włokitnych polach*» або «*Kto Cię nie widział nigdy, wielki Boże! Na wielkim stepie*» («Beniowski», п. V) – найчастіше порушують проблеми екзистенції та пам'яті, а завдяки повторам і постійному поверненню до них перетворюються на мнемотопос.

Ґрунтовне визначення поняття мнемотопосу дав С. Беднарек, зазначаючи, що «мнемотопос є формою кристалізації суспільних уявлень про події з минулого, закріплені у різного типу витворах – текстах культури, а їхня функція збереження пам'яті є головним чином результатом інтенсивної присутності мотивів, тем, постатей, важливих з огляду на очікувані смисли, які надає історія. [...] Дослідження мнемотопосів буде швидше реконструкцією ментальних структур, що походять з минулого, пов'язані з ним та зберігаються у витворах культури: образах та історіях, символах та алегоріях, міфах,

стереотипах, фантазмах – присутніх у розмовних дискурсах, приказках, анекдотах та спогадах, а також у літературі, образотворчому мистецтві, театрі та кіно, продуктах популярної культури, фольклорі, нових мас-медіа тощо, тобто всюди там, де сьогодні присутня колективна свідомість...» [4, с. 9, 10-11].

Романтична топіка України у творчості Ю. Словацького неодноразово висвітлювалася в працях Г. Грабовича, К. Земби, Е. Касперського, М. Квапішевського, С. Маковського, Р. Радишевського, Г. Рітца, А. Фабіановського та ін., натомість вивчення мнемотопіки пов'язане з поглядом на ті самі топоси крізь призму пам'яті: викликання / пригадування та запам'ятовування, а також промовчання / маргіналізації географічних, історичних та культурних реалій / фактів / подій, важливих для локальної спільноти та її колективної пам'яті.

Романтична топіка України у творчості Словацького дуже розмаїта, а в її межах, з окремими варіантами, можна виділити просторові мнемотопоси: України – Аркадії, пекельної країни, Запорізької Січі, українського степу, могили тощо. У галузі дослідження пам'яті вони формують групу понять, які Аляйда Ассманн назвала «метафорами пам'яті» [1]. Словацький зберігає в колективній пам'яті образ аксіологічно амбівалентної України – батьківщини, «która krwią i mlekiem płynna» («Beniowski», п. V, р. 506–507). Таке трактування простору нагадує зміст поняття «священного ландшафту», яким цілком може бути Україна для поета-романтика, що бачить її як землю своїх предків, рідну землю, з її героями, які загинули в боротьбі за неї. Ця кров і смерть освячують українську землю, водночас стаючи простором ідентифікації для польської спільноти, яка на ній проживає. Вона також освячена конфліктами та кров'ю, що текла «pod święconymi nożami» («Beniowski», п. II, р. 599), від «nożów, które w Boga imię Poświęcone śród rozruchów» («Sen srebrny Salomei», п. IV, р. 85-86), які також стають об'єктом ототожнення та пам'яті, глибоко продумані в пізній творчості Словацького. У ранніх творах поет зберігає пам'ять про український простір, що характеризується звичністю й близькістю: «w tej mojej krainie» — «Gdzie po dolinach moja Ikwa płynie, Gdzie góry moje błękitnieją mrokiem»

(«Jeżeli kiedy – w tej mojej krainie...», р. 1–3,) . Цей простір – свій, близький – Кременець, Іква, Лядава, простір дитинства, юності – неодноразово відвіданий, оглянутий, запам'ятований.

Те, що запам'яталося поету – український степ і могили / кургани, які постають у єдності та відображають історію українських теренів. «Smutne stepy – puste pola» (р. 100), «mogiła i kamienie, Na mogile krzyż wysoko» (р. 115—116) в «Українській думці»; «w stepowym śpi cicho kurhanie» (р. 144) Вацлав Жевуський у думі, йому присвяченій. Могили є символами пам'яті, а лірники та кобзарі, які співають на них, нагадуючи нам про тих, хто спить у цих могилах, є носіями колективної пам'яті («Żmija», п. I, р. 60–65), скарбниками знань про минуле та історію місцевої спільноти. Український степ як безмежний і позачасовий, що викликає метафізичний страх і пошану як поле зіткнення світів – видимого і невидимого, постійної присутності «потойбіччя» і пануючих там темних сил – глибоко проаналізував А. Фабіановський [6]. Водночас степ – це книга пам'яті про всіх, хто через нього пройшов, промандрував, побув тут довший чи коротший час, воював і поклав своє життя. Зі степу, як із книжки, втаємничений і уважний спостерігач може вивчати історію цих земель і народу, що їх населяє. Одна лише проблема – пам'ять про безіменні могили в степу житиме доти, доки їх буде видно. У міру дії природної стихії вони зникнуть, зітруться з обличчя землі і пам'ять про них також зітреться. У багатьох творах Словацький пише про крихкість степових могил, часто піщаних, тобто про нетривалі, незафіксовані, незапам'ятовані людські смерті (як, наприклад, у «Пісеньці козачої дівчини») або в «Змії». Як нестійка пам'ять про січовиків – людей, що з'являються нізвідки і зникають, так нестійка й їхня могила – неміцна могила з піску. Пісок часто сприймають як символ плину часу та мінливості світу. Тому Змій просить у турецького султана такий дивний подарунок – каміння з султанського палацу, яке після смерті козака буде покладено на його могилу, що назавжди позначать місце поховання славетного гетьмана. Каміння є запорукою збереження пам'яті навіки («Żmija», п. III, р. 345–355). Пам'ять зберігають і інші постійні об'єкти

– замок Змії. Ніхто не пам'ятає, коли його збудували, але кажуть, що «czary Mieszkają w gmachu» («Żmija», п. I, р. 30–35). Церква і підземелля замку зберігають пам'ять про славних гетьманів, похованих зі святими іконами в руках («Żmija», п. II, р. 323–330). З'являється у Словацького ще одна метафора пам'яті – цвинтар на Січі, описаний як «smutne mogił wybrzeże» («Żmija», п. II, р. 239).

Ще один просторовий мнемопос – Запорозької Січі – підтверджує думку про те, що образ України, який Словацький у своїй ранній творчості намагається зберегти у пам'яті, є насамперед просторово-етнографічним, близьким йому, майже власним простором, який водночас залишається екзотичним. Словацького захоплювала ця екзотика – пишність і таємничість природи, напівгірський або зовсім рівнинний ландшафт: пагорби, яри, ліси, притоки річок (особливо Дніпра), що надихають географічною специфікою цих місць, поєднаною з метафізичністю. Молодий Словацький, споглядаючи ці краєвиди під час подорожей, завдяки своєму живописному чуттю сприймав їх просторово і таким чином відображав у своїй поезії. На його індивідуальне сприйняття дійсності вплинула певна традиція, закладена в думках і народних піснях, що передають пам'ять про володаря цього простору – хороброго козака, що воював з невірними та зберігав свої звичаї. Саме тому поет змальовує український краєвид, українського героя, який гине чи то на полі бою, чи то через трагічне кохання, або українську героїню в ліричній формі «української думки» («Dumka ukraińska»), «пісні з історичного роману» («Piosnka dziewczyny kozaczey (z romansu historycznego)»), «думи» («Duma o Waclawie Rzewuskim») або «українських переказів» («Żmija. Romans poetyczny z podań ukraińskich»). Цікаво, що у цих творах збереження пам'яті про географію та етнографію України є важливим, але не найважливішим. В «Українській думці» головною є тема забуття — «ani jednej łzy wspomnienia, Ani żalu, ni westchnienia» (р. 186-187) – тиша і сльози роси, що капають на могилу після смерті козака і поета. З ким ототожнюється автор. У «Пісеньці козацької дівчини» на перший план висувається екзистенційний концепт – смуток і

меланхолія, пов'язані зі смертю, швидкоплинністю життя, а також забуттям. «Дума про Вацлава Жевуського» – це фактично пам'ятник усім загиблим у повстанні, включно з коханим дядьком поета. Тим паче «Змій», який, окрім певних етнографічних реалій (плакальниці, похорон), реалій просторових (степи, поля, яри, флора, фауна) та історичних фактів (запорізькі походи, Запоріжжя), є поемою не лише про Україну, але передусім про сильного, неординарного, суперечливого героя. Ба більше, тут знову важливий сам поет і його емоції. На це звернула увагу К. Земба, ствердивши: «Описи краси запорізьких країв і козацьких походів тому звучать так особливо, бо Словацький, уявляючи їх, був там уявно щасливий. Це був простір свободи і ціни за неї, якою є постійний азарт, готовність зустріти смерть і відсутність прив'язаності до земних благ...» [10, с. 296].

Підсумовуючи, варто ще раз наголосити, що просторові мнемотопоси України у ранній творчості Словацького зберігають пам'ять власне про просторово-етнографічну Україну, ще не засвідчуючи глибину міркувань над значенням польсько-українських взаємин та історії України в історії Польщі, яку побачимо у пізніх творах автора «Срібного сну Саломеї».

Список використаної літератури:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Пер. з нім. К.Дмитренко, Л.Доронічева, О.Юдін. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Рихлик Є. Українські мотиви у творчості Ю. Словацького, Ніжин, 1929.
3. Bachelard G. Poetyka przestrzeni // Bachelard G. Wyobraźnia poetycka. Wybór pism, Warszawa 1975, s. 357-380/
4. Bednarek S. Mnemotoposy. Słowo wstępne, «Przegląd Kulturoznawczy», 2012. Cz. A. S. 5-11.
5. Bracka M. Mnemotopika Ukrainy w twórczości Juliusza Słowackiego: kontekst aksjologiczny // Pamięć Juliusza Słowackiego / Pod red. O. Krysowskiego i N. Szerszeń. Warszawa: Wydawnictwa UW, 2021. S. 82–97.
6. Fabianowski A. Filozofia stepu w «Marii» // Antoniemu Malczewskiemu w 170 rocznicę pierwszej edycji «Marii». Pod red. H. Krukowskiej. Białystok, 1997. S. 287–294.

7. Kasperski E. Dramat pogranicza polsko-ukraińskiego (O «Śnie srebrnym Salomei» Juliusza Słowackiego) // Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim. Szkice polsko-ukraińskie. Pod red. S. Makowskiego oraz U. Makowskiej i M. Nesteruk. Warszawa: Wydawnictwa UW, 2012.
8. Nachlik J. Słowacki ukraiński // Słowacki współczesny. Pod red. M. Troszyńskiego. Warszawa, 1999. S. 95-96.
9. Rybicka E. Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich, Kraków: Universitas, 2014.
10. Ziemia K. Sicz i miejsca Kozaczyzny // Geografia Słowackiego. Pod red. D. Siwickiej i M. Zielińskiej. Warszawa, 2012. S. 291-304.

Анатолій Поповський,
доктор філологічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ

ВОГНЕВЕ СЛОВО КОБЗАРЯ НАС КЛИЧЕ ЗАВЖДИ ДО СВОБОДИ

Життя і творчість Т. Г. Шевченка стали орієнтиром святої боротьби за волю України. Його можна порівняти з Прометеєм, який пожертвував своїм життям і подарував вогонь людям. Адже як сталося із героєм давньогрецької міфології, так і з нашим геніальним поетом і мислителем, національним генієм України, вогненне слово якого стало епохальним символом боротьби за волю і незалежність поневоленої Батьківщини.

Поет різко критикував чинне російське законодавство, судочинство, протестував проти тогочасної правової практики, яку царизм використовував для захисту інтересів колоніальної імперії, яка утверджувала самодержавно-кріпосницький лад як політико-правову основу держави «тюрми народів», яка й звинуватила його за ці прояви і засудила до десяти років позбавлення волі. Проте ні важкі умови солдатського життя, ні жорстокі катування не зламали волі поета – він залишився сином народу, речником свободи, гартуючи своє ego: «мучусь, караюсь, але не каюсь».

Політико-правовий світогляд Т. Г. Шевченка відображав насамперед існування кріпацтва як несправедливого суспільного ладу, за якого селяни-кріпаки практично опинилися в становищі “безсловесних кріпаків”. Поет і сам переживав ці жахливі події і мріяв визволити свій народ із рабства, розбудити його національну свідомість і свободолюбивий дух козацької вольниці.